

⁷ Буроменський М. В. Звернення до Європейського Суду з прав людини: практика Суду і особливості українського законодавства / Харківська правозахисна група. – Х.: Фоліо, 2000. – С. 12.

⁸ Зайцев Ю. Потреба використання практики Європейського суду з прав людини // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – К.: Право, 2002. – № 3 (15). – С. 13.

⁹ Трагнюк О. Я. Тлумачення міжнародних договорів: теорія і досвід європейських міжнародних судових органів: Дис. ... канд. юрид. наук 12.00.11. – Х., 2003. – С. 56.

¹⁰ Яковлев А. А. Міжнародно-правове співробітництво у захисті права власності в системі Ради Європи: Дис. ... канд. юрид. наук 12.00.11. – Х., 2009. – С. 64 – 65, 162.

¹¹ Паліюк В. П. Застосування судами України Конвенції про захист прав людини та основних свобод. – К.: Фенікс, 2004. – С. 217.

¹² Пушкарь П. Реформування Європейського Суду з прав людини та розвиток його прецедентної практики стосовно України // Практика Європейського Суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 2004. – № 2 (22). – С. 228.

¹³ Яковлев А. А. Міжнародно-правове співробітництво у захисті права власності в системі Ради Європи: Дис. ... канд. юрид. наук 12.00.11. – Х., 2009. – С. 103.

¹⁴ Федорова А. Л. Міжнародно-правові зобов'язання України з Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод: Дис. ... канд. юрид. наук 12.00.11. – К., 2003. – С. 159.

¹⁵ Яковлев А. А. Міжнародно-правове співробітництво у захисті права власності в системі Ради Європи: Дис. ... канд. юрид. наук 12.00.11. – Х., 2009. – С. 163.

Резюме

У статті досліджено проблему застосування прецедентної практики Європейського Суду з прав людини в національній правовій системі, а також її роль у процесі подолання прогалин у законодавстві. Акцентується увага на необхідності судової імплементації міжнародно-правових норм з прав людини в національну систему судочинства. Зроблено висновки щодо ролі принципів і норм Європейського співтовариства в процесі відправлення правосуддя за умов неповноти правового регулювання.

Ключові слова: судовий прецедент, прогалини в законодавстві, правозастосування, імплементація міжнародно-правових норм, практика Європейського Суду з прав людини.

Резюме

В статье исследована проблема применения прецедентной практики Европейского Суда по правам человека в национальной правовой системе, а также ее роль в процессе преодоления пробелов в законодательстве. Акцентируется внимание на необходимости судебной имплементации международно-правовых норм по правам человека в национальную систему судопроизводства. Сделаны выводы относительно роли принципов и норм Европейского сообщества при осуществлении правосудия в условиях неполноты правового регулирования.

Ключевые слова: судебный прецедент, пробелы в законодательстве, правоприменение, имплементация международно-правовых норм, практика Европейского Суда по правам человека.

Summary

The problem of case law application (enforcement) practice of ECHR in the national legal system, and its role in the process of blanks overcoming in legislation are considered in this paper. Attention is paid to the necessity of legal implementation of international human rights into the national court system. Conclusions are made in relation to the role of the EU principles and norms when executing justice under condition of imperfect legal regulation.

Key words: law precedent (leading case), legal loopholes (gaps), law enforcement, implementation of international legal norms (rules), European Court for Human Rights (ECHR) practice.

Отримано 5.10.2011

О. В. ТЕРЕЩЕНКО

Ольга Василівна Терещенко, аспірант Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі

ВИРІШЕННЯ СПОРІВ МІЖНАРОДНИМИ СУДАМИ

За сучасних умов розвитку міжнародних відносин та впливу глобалізації є досить складним питання регулювання відносин між учасниками на міжнародній арені у міжнародному праві. Складність у вирішенні питань полягає у різному баченні ситуації, в якій кожна зі сторін має власні інтереси, що не відповідають поглядам іншої сторони, тому не завжди сторони знаходять спільну мову.

Різні категорії суб'єктів міжнародного права завжди мають власні можливості відстоювання інтересів, які здебільшого є суб'єктивними і, як було зазначено, формують у розв'язанні проблеми значну складність.

Кожен з учасників, виходячи з різних поглядів, обирає найбільш прийнятну для себе форму вирішення спору чи конфлікту. Це можуть бути переговори, посередництво, примирення, арбітраж, судовий розгляд, звернення до регіональних органів або угод, а також інших мирних способів за своїм вибором, що визначено Статутом ООН¹.

Звичайно, переговори є найважливішим інструментом урегулювання різниці позицій сприйняття ситуації, яка склалась. Як правило, основною метою переговорів є досягнення сумісного рішення, яким усі сторони були би задоволені. Іншими словами, це ухвалення взаємовигідного рішення, найбільшприйнятеного в даній ситуації. У процесі аналізу матеріалу обмірковують можливі альтернативи рішення, що вимагають менших витрат і зусиль. Перш за все, особливу увагу потрібно звернути на зацікавленість сторін.

На нашу думку, безпосередні переговори – це найбільш простий, зручний і поширений спосіб мирного вирішення спорів між державами. Зміст безпосередніх переговорів полягає в пошуку вирішення розбіжностей самими сторонами, що сперечаються, шляхом встановлення контакту і досягнення угоди між ними. Таким чином, переговори припускають встановлення контакту й обмін думками між державами, що сперечаються, для досягнення угоди з різних питань.

У деяких випадках держави або інші суб'єкти міжнародного права, що не беруть участь у даному спорі, на нашу думку, сприяють встановленню або поновленню прямих переговорів між тими, хто сперечається, для створення сприятливих умов мирного вирішення спору, що має характер добрих послуг або посередництва. Іноді застосовують міжнародну слідчу процедуру, коли міжнародний орган веде розслідування конкретних обставин і фактичних даних, що лежать в основі міждержавної розбіжності, або міжнародну погоджувальну процедуру. У разі, якщо жодний із мирних вищезазначених шляхів не допомагає врегулювати відносини, які склались між учасниками спору, то сторони можуть звернутись за допомогою щодо розв'язання суперечки до суду.

Оцінюючи діяльність міжнародних інститутів, що займаються розв'язанням такої проблеми, слід звернутися до загального визначення юриспруденції як того інструментарію, що врегулює явища, які виникають з міжнародних відносин. За визначенням Юстиніана в Дегестах, юриспруденція має суттєвою характеристикою втілення у життя справедливості, яка виходячи з захисту інтересів усього суспільства, мусить бути визнана більшістю як категорія, що задовольняє інтереси тих, хто звернувся щодо розгляду спору та інших учасників спору².

Грунтуючись на основі принципу справедливості, на міжнародній арені діють судові інституції. Сучасне застосування судового розгляду спору має розширену мережу. Суди діють для врегулювання спору на рівні як універсальному, так і регіональному. Історично так склалося, що спори поділяються на галузі, а саме: економічні, політичні, публічні, приватні, спортивні тощо. Залежно від того, який предмет спору виник, учасники звертаються до відповідної судової структури. Так само для розв'язання міжнародних суперечок застосовують трибунали, арбітражі, міжнародні суди та ін. Коли сторонами у спорі є суб'єкти міжнародного права, то перш за все потрібно обрати суд відповідно до юрисдикції якого відноситься підвідомчість того питання, з яким звертаються сторони.

Розглянемо міжнародний арбітраж (третейський суд) як спосіб мирного вирішення міжнародних спорів через обрання за загальною згодою сторонами в спорі третьої сторони (арбітра), яка, керуючись правом, розглядає справу і виносить рішення, яке є обов'язковим для виконання. Арбітражний розгляд справи дає сторонам конфлікту можливість встановити порядок розгляду спору³.

Слід виокремити два різновиди міжнародного арбітражу. Перший – це Міжнародний арбітраж, який передбачено у міжнародних договорах у разі розгляду спорів, пов'язаних з їх невиконанням. Другий – це Міжнародний арбітраж, який створюється для розгляду і розв'язання конкретного спору. В основі арбітражного порядку вирішення зовнішньоторгівельних спорів лежить угода сторін про передачу спорів, що виникли чи можуть виникнути з них, на вирішення третейського суду (арбітражу). Першим багатостороннім міжнародно-правовим актом, який було присвячено регулюванню арбітражних угод у сфері міжнародних комерційних відносин, був Женевський Протокол про арбітражні застереження 1923 року, яким закріплювалося право сторін укладати угоди щодо передачі на вирішення до арбітражу як спорів, що вже виникли, так і спорів, які можуть виникнути в майбутньому⁴.

Тим часом процедура врегулювання суперечки передбачає насамперед переговори сторін. У разі недосягненні згоди кожна зі сторін може передати суперечку в Палату примирення, що утворить комісію *ad hoc* (без необхідності на це згоди іншої сторони, крім випадку, якщо остання заявить, що суперечка зачіпає її територіальну цілісність). Сторона, яка не згодна з рекомендацією Палати примирення, може оскаржити її рекомендацію в Раді міністрів ОБСЄ, тобто в органі політичного характеру. Арбітражне провадження можливе тільки за згодою сторін, що сперечаються. Процедура ОБСЄ може застосовуватися до спорів політичного та економічного характеру⁵.

Нині в практиці міжнародної торгівлі можна виокремити кілька найпопулярніших центрів міжнародного комерційного арбітражу: арбітражний інститут при торговій палаті в Стокгольмі (*The Arbitration Institute of the Stockholm Chamber of Commerce*), Лондонський міжнародний арбітражний (третейський) суд (*London Court of International Arbitration (LCIA)*), Міжнародний арбітражний суд при Міжнародній торговій палаті (*ICC International Court of Arbitration*), Американська арбітражна асоціація (*American Arbitration Association*), Віденський міжнародний арбітражний центр (*Vienna International Arbitration Centre*).

Проте в Україні процедура виконання рішень іноземних арбітражних судів регулюється нормами українського законодавства та відповідає вимогам Конвенції про визнання і виконання іноземних арбітражних рішень (Нью-Йорк, 10 червня 1958 р.). Існуючий порядок виконання рішень міжнародних арбітражних судів України є достатньо працездатним, але проблеми, які постають перед заявником під час виконання рішення арбітражу, часто зумовлені відсутністю або нечіткістю українського законодавства щодо окремих питань, що виникають у конкретній справі.

Треба сказати, що не всі спори, які виникають у сфері міжнародних приватно-правових відносин, можуть передаватися сторонами на вирішення міжнародних комерційних третейських судів⁶.

Звернімося до Трибуналу справедливості, що діє в рамках Європейського Союзу як суд першої інстанції для розгляду справ, що виникають між інституціями різних країн Європи. Іноді міжнародні трибунали збираються для розв'язання конкретних справ або групи справ. Прикладом цього може бути Міжнародний військовий трибунал в Нюрнберзі або Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії (МКТЮ). Розглянемо ці трибунали детальніше. Повна назва – Міжнародний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, здійснені на території колишньої Югославії з 1991 р., що був створений 25 травня 1993 р. на основі резолюції Ради Безпеки ООН, яка передбачала «заснувати Міжнародний трибунал з єдиною метою судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення, міжнародного гуманітарного права, вчинені на території колишньої Югославії в період з 1 січня 1991 року аж до дати, яку визначить Рада Безпеки після відновлення миру, і затвердити для цього Статут Міжнародного трибуналу»⁷. Ініціатором резолюції виступила Франція. Цей трибунал має мандат Ради Безпеки ООН, чим він і відрізняється від класичних міжнародних судів, які створюються міжнародним договором.

Варто звернути увагу на те, що трибунал розглядає такі серйозні злочини, як умисне вбивство, тортури, незаконне депортування і захоплення заручників. Також передбачено судові переслідування за застосування отруйних речовин, безглузде руйнування міст або сіл, історичних пам'яток. Максимальне покарання, яке може винести трибунал – довічне ув'язнення. Судом не приймаються посилання на "виконання обов'язків" або "підпорядкування наказам". Суд не може початися у відсутність обвинуваченого та не має права ухвалювати смертний вирок. Засуджені МКТЮ особи відбувають свій термін в одній з держав, що підписали відповідну угоду з ООН. Станом на літо 2008 р. всього за час існування трибуналу було проведено 142 судові процеси (в тому числі 92 – проти сербів, 33 – проти хорватів, 8 – проти косовських албанців, 7 – проти боснійських мусульман і два – проти македонців).

До того ж існує Міжнародний кримінальний трибунал *ad hoc*, аналогічний МКТЮ, який було засновано у зв'язку з гуманітарною катастрофою у Руанді. У 90-х рр. минулого століття конфлікт між народностями, що населяють Руанду, тутси і хуту, призвів до спалаху найжорстокішого насильства. Півмільйона хуту були вбиті, понад мільйон бігли у сусідні країни, в основному Заїр. 30 квітня 1994 р. Голова Ради Безпеки у своїй заяві засудив порушення міжнародного гуманітарного права в Руанді й поставив питання про необхідність розслідування серйозних порушень міжнародного гуманітарного права. Таким чином 8 листопада 1994 р. Рада безпеки резолюцією заснувала Міжнародний кримінальний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за геноцид та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території Руанди, і громадян Руанди, відповідальних за геноцид та інші подібні порушення, вчинені на території сусідніх держав у період з 1 січня по 31 грудня 1994 р.⁸

Розглянемо міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу, також відомий як Токійський процес – суд над японськими військовими злочинцями, що відбувався у Токіо з 3 травня 1946 р. по 12 листопада 1948 р. в результаті переговорів між союзними урядами. До трибуналу були представлені 11 держав: СРСР, США, Китай, Великобританія, Австралія, Канада, Франція, Нідерланди, Нова Зеландія, Індія і Філіппіни. У ході процесу було проведено 818 відкритих судових засідань і 131 засідання у суддівській кімнаті; трибунал ухвалив 4356 документальних доказів і 1194 свідчення свідків (з яких 419 були заслухані безпосередньо трибуналом).

Багато вчених визнали, що обраний Радою Безпеки спосіб заснування трибуналів був доцільним і таким, що відповідав реаліям того часу⁹, але на початку 90-х рр. минулого століття важливим питанням серед науковців та законодавців була проблема створення єдиного суду, який мав би юрисдикцію над особами котрі вчинили злочини. Процес обговорення почався ще 4 грудня 1989 р. коли Генеральна Асамблея в резолюції 44/39 запропонувала Комісії в роботі над проектом Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства розглянути таке питання. Однак, лише в 1998 р. було прийнято Римський Статут, на основі якого у 2002 р. почав роботу Міжнародний кримінальний суд (МКС), він покликаний був покласти край системі «одноразових» судів, що розглядали справи про військові злочини, зокрема, спеціальних трибуналів, заснованих для розслідування подій у колишній Югославії і геноциду в Руанді, які одночасно є тимчасовими органами і створені для розгляду конкретних ситуацій. Компетенція МКС поширюється на всі найтяжчі міжнародні злочини, вчинені після набрання чинності Римським статутом (1 липня 2002 р.). У березні та червні 2003 р. були приведені до присяги перші судді і прокурор. Міжнародний кримінальний суд створено для розслідування військових злочинів, геноциду, злочинів проти людяності.

Україна не є стороною Римського статуту МКС, але підписала його 20 січня 2000 р. Крім того, 18 жовтня 2006 р. Україна приєдналася до Угоди про привілеї та імунітети МКС, згідно з положеннями якої цей суд

користується на території кожної держави-учасниці такими привілеями та імунітетами, які є необхідними для досягнення його цілей.

Слід звернути увагу на прадавнє вирішення суперечок, що нині є третейським судом. Історично посередницькі функції третейських судів передували появі окремої судової гілки державної влади. В сучасних умовах третейське судочинство є необхідною й ефективною формою захисту прав та інтересів підприємців. У розвинених країнах підприємці вважають за краще розглядати свої цивільно-правові спори саме в торгових/комерційних судах (комерційних арбітражах), що не входять в державну судову систему.

Видатний юрист Л. А. Комаровський вважає, що «міжнародний третейський суд з'являється як і цивільний, за добровільною згодою сторін, компромісом, в якому вони надають розглянути та вирішити їх суперечки, які виникли або можуть виникнути, третій безпристрасній державі, особі або установі»¹⁰.

Варто зазначити, що у третейського розгляду є переваги перед арбітражним та цивільним судочинством. По-перше, це наявність принципу змагальності. За таких умов у сторін більше можливостей відстоювати свою правоту, створювати доказову базу, брати участь у дослідженні доказів. По-друге, сторони самостійно визначають склад третейського суду – це може бути або одна особа або непарне число суддів. З огляду на те, що сторони самі обирають своїх суддів, вони мають право вибрати будь-яку особу з вищою юридичною освітою або, наприклад, двох економістів. За таких обставин суд зможе розглянути не тільки правову сторону справи, а й проаналізувати його економічну складову. Безпрецедентна свобода вибору складу третейського суду дозволяє сторонам обрати людину, якій вони довіряють. Така особа може не бути професійним суддею, але є шанованою і авторитетною людиною, якій сторони готові довірити долю свого спору. По-третє, сторони третейського суду, створеного для вирішення конкретного спору, самі визначають його правила, які можуть стосуватися тривалості розгляду спору, місця третейського розгляду та інших умов розгляду спору. До того ж при третейському розгляді забезпечується дотримання комерційної таємниці, оскільки розгляд має закритий характер. Також, якщо при всій простоті процедури третейського розгляду сторони не зрозуміли рішення або зрозуміли його не повністю, то будь-яка із сторін, повідомивши про це іншу сторону, може протягом десяти днів після отримання рішення третейського суду звернутися до третейського суду із заявою про роз'яснення рішення, якщо третейською угодою не передбачено інше.

У разі третейського розгляду сторони самі будують весь процес, починаючи з найпринциповішого моменту – вибору суддів. У результаті сторони можуть набагато легше досягти компромісу при вирішенні спору. На підставі викладених фактів можна зробити однозначний висновок про те, що третейський розгляд має безліч позитивних сторін у порівнянні з арбітражним та цивільним судочинством. Переваги третейського розгляду часто переважають позитивні сторони арбітражного і цивільного судочинства.

Підсумовуючи викладене, треба зробити висновок, що зародження та існування міжнародних інститутів дає змогу розвиватись міжнародному праву, та міжнародним відносинам у цілому. Крім того, поширення юрисдикції міжнародних судів позитивно впливатиме на мирне вирішення спорів без застосування сили та враховуватиме інтерес сторін, які перебувають по різні боки конфлікту.

¹ Ст. 33 Статуту ООН <http://www.un.org/ru/documents/charter/>.

² Пам'ятники римського права: Законы XII таблиц. Институции Г Дигесты Юстиниана. Учебное пособие. – Л.: Зерцало. – 559 с. – С. 157.

³ Міжнародне право: Підручник / Ліпкан В. А., Антипенко В. Ф., Акулов С. О. та ін. / Заг. ред. В. А. Ліпкана. – К.: КНТ, 2009. – 752 с. – С. 703.

⁴ Міжнародний комерційний арбітраж: Навч. посіб. – К.: Істина, 2002. – Бібліогр.: 304 с. – С. 23.

⁵ Міжнародне економічне право: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів економічного та юридичного спрямування / Дей М. О. – Кривий Ріг: Видавничий Дім, 2009. – 800 с. – С. 464.

⁶ Міжнародний комерційний арбітраж: Навч. посіб. – К.: Істина, 2002. – Бібліограф.: 304 с. – С. 17.

⁷ ООН. Рада безпеки. Резолюція 827 (1993) Doc. UN S/RES/827 (1993).

⁸ ООН. Рада Безпеки. Резолюція 955 (1994). U.N. Doc. S/RES/955(1994).

⁹ Дрьоміна Н. В. Юрисдикція міжнародних кримінальних судів і трибуналів: Моногр. – Одеса: Фенікс, 2006. – 223 с. – С. 58.

¹⁰ Комаровский Л. А. О международном суде / Отв. ред. Л.Н.Шестаков; Авт. биогр. очерка В. А. Томсинов; Вступ.ст. У. Э. Батлера; Мос. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Юрид. фак. – М.: Зерцало, 2007. – 488 с. – С. 287.

Резюме

Статтю присвячено дослідженню міжнародної судової процедури як одного з видів мирного вирішення міжнародних спорів. Розглянуто історію створення міжнародних судів; визначено основні сутнісні риси міжнародної судової процедури, що були сформовані в науці міжнародного права, проведено розмежування міжнародної судової процедури та міжнародного арбітражу. Розкрито місце і значення міжнародної судової процедури у системі мирних засобів вирішення міжнародних спорів. Виявлено основні тенденції на сучасному етапі розвитку міжнародної судової процедури.

Ключові слова: спори, конфлікти, трибунали, третейські суди.

Резюме

Стаття посвячена дослідженню міжнародної судової процедури як одного з видів мирного розв'язання міжнародних спорів. Розглянуто історію створення міжнародних судів, визначено основні суттєві риси міжнародної судової процедури, сформовані в науці міжнародного права, проведено розмежування міжнародної судової процедури та міжнародного арбітражу. Визначено місце та значення міжнародної судової процедури в системі мирних засобів розв'язання міжнародних спорів. Показано основні тенденції на сучасному етапі розвитку міжнародної судової процедури.

Ключові слова: спори, конфлікти, трибунали, третейські суди.

Summary

The article is devoted to the research of the international judicial procedure as one of the types of international disputes' pacific settlement. The history of the creation of international courts is briefly examined. The basic essential features of the international judicial procedures, formed in international law, are determined. A distinction of the international judicial procedure and international arbitration is conducted. Point of the importance of the international judicial procedure in the system of pacific means of international disputes settlement are determined. Basic trends on the modern stage of development of the international judicial procedure are emphasized.

Key words: disputes, conflicts, tribunals, courts of arbitration.

Отримано 21.11.2011

Е. В. ТІТКО

Ельвіра Валентинівна Тітко, аспірант Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СТАНДАРТИ ТА РОЗУМІННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Демократія не можлива без свободи. Свобода – «душа» демократії, як передумова рівності. Це реальна можливість політичного самовизначення особи чи групи осіб, за рахунок їхньої активної участі в управлінні державою. Свобода реалізується через права людини, яка передбачає насамперед розвиток особистості. Свобода слова, вільне висловлення поглядів та переконань належать до базових принципів громадянського суспільства, необхідних у розбудові нової та вільної України, яка неодноразово заявляла про своє прагнення участі у європейській та світовій спільноті¹.

Питання свободи вираження поглядів є вільними актуальним для нашої держави, особливо протягом останніх дванадцяти років – із прийняттям Основного Закону – Конституції України та ратифікації Конвенції про захист прав і основних свобод людини від 1950 року².

Свобода вираження – це висловлення незалежних поглядів та переконань як в усній, так і в письмовій формі, що є ознакою некорумпованого суспільства. Принципи і норми, що спрямовані на правове закріплення права на свободу вираження поглядів, виходять з того, що у демократичному суспільстві має забезпечуватись гарантія цього права.

Відповідно до ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України³. Тобто, Україна, взяла на себе зобов'язання дотримання ст. 10 Конвенції про захист прав і основних свобод людини, яка встановлює, що кожен має право на свободу вираження поглядів, а саме: свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати, передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів⁴.

Національно-правовий стандарт свободи вираження поглядів базується на ст. 34 Конституції України, де зазначено, що кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань: кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб (на свій вибір), а президент України відповідно до ст. 102 Конституції виступає гарантом додержання прав і свобод людини та громадянина⁵.

Свобода слова повністю залежить від свободи в широкому розумінні. А остання в свою чергу передбачає не лише вільні дії та погляди, а й цілковиту відповідальність за скоєне, написане або сказане. Відповідно до Цивільного Кодексу України кожен, про кого поширено невірогідну інформацію, може захистити свої права в суді.

Стрижнем демократичного світу виступає кожна особистість, яка здійснює свій вільний та всебічний розвиток за умов додержання її прав та свобод. На погляди П. Рабіновича, зміст свободи думки і слова полягає в тому, що ніхто не може заборонити людині дотримуватися своїх думок, певним чином відображати